

ԹԻԻ 93

1860

1

ՆՈՅՆԱՐԵՐ

ԼԵԿՏԵՆՏԻ ՈՍԻ

ՅԱԼԱԳՍ ՄԱՀՈՒ

ՀԱԼԱԶՉԱՅ

ԴԹ. Լճն բանի որոշումը ըլլալէն ետքը
ժայիսի մէկին գործադրութեան սկսուեցաւ : Լճնուն
աչքը Կոստանդիանուն վրայ էր . մէկն ալ անոր բարձ-
րանալուն եւ մեծնալուն վրայ չէր կասկածէր : Լճս
մեծ գործոյս հրաւիրած-բոլոր զինուորներն ու զո-
րավարները Կոստանդիանոսէն զատ ուրիշի վրայ չե-
ին նայեր . ամենուն փափաքն ու ուխտը անոր համար
էր : Նիկոմիդիայէն փարսախի մը չափ հեռու բը-
լուր մը կայ , որուն վրայ եղաւ Վաղերիսի ծիրանի
հաղնելուն (կայսր ըլլալու) հանդէսը : Տեղը առելի

Նշանաւոր ընկու համար հոնսին մը տնկեցին եւ
 վրան Ղիօսի արձանը դրին : Այս տեղը հաւաքման
 տեղ նշանակուեցաւ . զինուորները հոն ժողովուեցան :
 'Ղիօկղետիանոս աչքը արցունքով լեցուն՝ ատենա-
 խօսութիւն մը քաւ զինուորներուն . իր հանգստու-
 թիւնները անոնց հասկըցընելէն ետքը խնդրեց որ
 թող տան իրենց որ պնքան աշխատանքներէն ետքը
 քիչ մը հանգչի . կայսրութիւնը ինծմէ աւելի զօ-
 րաւորի ձեռք կը յանձնեմ ըսաւ . եւ նոր կետարներ
 ընտրելն ալ իմացուց : Ամէն մարդ անոր որոշումն
 ինչ ըլլալը հասկընալու անհամբերութեամբ կըսպա-
 սէին , երբ մէկէն Սեւերուն ու Սաքսիմնոսը կե-
 տար անուանեց . ամէնն ալ ապշած մնացին : Առտան-
 դիանոս քիչ մը բարձրը ոտքի վրայ կայնած էր : Ի-
 րարու կը հարցընէին թէ արդեօք Առտանպիանոսի
 անունը փոխե՞ր են , երբ Գաղերիոս Առտանդիա-
 նոսը անդին ըրաւ . Դաժը քովը բաշեց , եւ հա-
 տարակ մարդու հաղուստը կոնակէն հանելով անիկայ
 ցուցուց ժողովուրդին : 'Արմացան , եւ անոր ո՞վ ը-
 լալը կը հարցընէին : Բայց ընտրութեանը դէմ մարդ-
 բան չըսաւ այս անակընկալ գործը ամէնն ալ ապշեցու-
 ցեր էր 'Ղիօկղետիանոս* իր կոնակի ծիրանին հանեց
 Դաժին հաղցուց . եւ առաջուան պէս հագնելուն
 (կայսր) ըլլալուն հանդէսը կատարեցաւ : Տեղը աւելի

* Ղիօկղետիանոս կայսրը առաջ Ղիօկղէս կըսուէր .
 կայսր եղած ատենը ինչպէս որ ասորիճանով բարձ-
 րանալով կայսր եղաւ , անունն ալ մեծցընել ուզեց եւ
 Ղիօկղետիանոս ըսուեցաւ :

նորէն ինք Պիոկղէս եղաւ : Ըսկէց, անմիջապէս
ետքը ըլլորէն վար ինչան . ետքը ծեր կայսրը իր
կտորը նստած Վիկտորիայէն ելաւ իր հայրենիքը
դարձաւ* . Ղաժ՝ իր անտառներէն եւ ոչխարներուն
քովէն զատուելով պարզ զինուորներու՝ եւ ետքը
պահակերաց կարգը մտած, յետոյ բանակապետ՝ եւ
վերջապէս կեսար ըլլալով մէկէն ՚ի մէկ բոլոր արեւ-
ելք իր իշխանութեանը, կամ մանաւանդ իր բռն-
նակալութեանը տալին ինկած տեսաւ : Այսան զի ինչ
կը յուսացուէր պարսէորդէ (սըղըրդմաճէ) մը, որ ոչ
պետութեան եւ ոչ պատերազմի վըսյօք տեղեկու-
թիւն մը չունէր . եւ զինքը յանկարծ բանակներու
գլուխ դառաւ :

Ի . Պիոկղէտիանոսի եւ ծեր Ս. քսիմիանոսի
հրաժարումէն ետքը Պաղերիոս զինքը տիեզերաց
տէր կարծեց : Այսան զի թէպէտ Կոստաս առաջին
աստիճանը բռնած սեպուհիւն էր, բայց ինքը անկէց
չէր վախնար . որովհետեւ հեղաբարոյ եւ վատառողջ
էր : Կը յուսար որ մօտ ժամանակները անիկայ կը
մեռնի . եւ ասանկ չըլլայ ալ նէ կայսրութիւնը անկէց
առնելը գիւրին է, որովհետեւ երեք հատ այնպէս
շօրաւոր հակառակորդներուն ինչպէս գէժ պիտի
կրնար գնել : Ըսկէց զատ՝ Լիկինիոսի եւ Պաղերի-
ոսի մէջ հին ժամանակէ բարեկամութիւն կար : Պա-

* Պիոկղէտիանոս աղագաւ Պաղմատացի էր . այսին-
քն՝ խոված . եւ իւր հայրենիքն էր Պաղմատիայի
կամ ճովեղեբեայ խովածիտանի Սալոնա քաղաքը :
որ աւսլորիական խովածիտանի մէջ կ'իյնայ :

ղերիոս ամէն բանի մը **Լիկնիոսէ** խորհուրդ կը հարցնէր. բայց անիկայ կեսար ընտրել չուզեց. որպէս զի իր տղան անուանելու չստիպուի*: Սիտքը դրած էր որ անիկայ Աոստասին անցը անցընէլէն հաքը իրեն եղբայր եւ ազոստոս անուանէ: Եւն ատենն էր որ բաշոր տիեզերաց տիրելու կամք ունեցաւ. եւ անիկայ իր ուզածին պէս կառավարելէն ետքը քսաննմեակ պիտի կատարէր. իր տղան՝ որ տակուին ինն տարեկան չկար, կեսար պիտի հրատարակէր. ետքը ինքն ալ Վիտղեստիանոսի պէս կայսերութենէն պիտի հրաժարէր: Եւ այսպէս կայսրութիւնը **Լիկնիոսի** եւ **Սեւրոսի** ձեռքը մնալով, եւ Սաքսիմիանոս (**Ղաժ**) եւ Կանդիտիանոս (**Վաղերիոսի** տղան) կեսար կոչուելու պատիւն ընդունելով՝ կը կարծէր Վաղերիոս որ անմարտեչլի բերդի մէջ գտնուած կըլլայ. եւ իր ծերութիւնը ապահովութեամբ եւ հանգստութեամբ անցընել կը լուսար: Եւ իրեն միտքը այս էր: Բայց Սառած՝ որն որ բարկացուցեր էր. անոր ամէն խորհուրդները ցըրուեց:

ԻԸ. Վաղերիոս՝ որ կրտսեր Սաքսիմիանոս ալ

* Կայսրերը կեանքներուն հետ խօսելին կամ անոնց դիր գրեթէ նէ՝ անոնք իրենց զաւակ կանուանելին, որովհետեւ իրենց յաջորդ. ըլլալու սահմանուած էին. եւ այս յաջորդութիւնը բնական օրինօք իրենց տղերք կիցնար: Էսս Լիկնիոս ըստածը՝ մեր պատմութիւններուն մէջ Լիկնիոս անունով ճանչցուածըն է, որուն քով ատեն մը կեցաւ մեր Տրդատ Թագաւորը՝ Թագաւոր ըլլալէն առաջ.

հրնուէր, գերագոյն իշխանութեան հասնելէն ետքը
ուրիշ բան չմտածեց, բայց եթէ նոյնը չարաչար
գործածելու: Պարսիկներուն դէմ ձեռք բերած յաղ-
թութենէն ետքը՝ այն ազատութենէն հրաժարող եւ
իրենց թագաւորին իբրեւ գելի ծառայող աղգերուն
սովորութիւնը հռոմէական գաւառներուն մէջ մայր-
նել ուղեց: Քաղերիոս այն սովորութիւնը գովելու
չէր ամենար: Բայց հրովարտակով մը նոյնը հաստա-
տելու ալ կարող չէր. սակայն բոլոր հռոմայեցիները
գերութեան վիճակ հասցընելու գիտաւորութիւնը
յայտնի կը տեսնուէր: Քառաւորներուն պատիւը եւ
առտիճանը վար կիկնցընէր. քննութեան համար տան-
ջանքի կը մատնէր չէ՝ թէ միայն տառնապետները,
այլ եւ քաղաքին ամենէն երեւելի անձերն ալ: Քա-
ղաքին մանր մն նր բաներու համար խաչ կամ գոնէ
շղթաներ պատրաստ էին. ազնուազգի կանաք բունի
իր կանանոցը (հարէ՛մը) կը քաշէր: Վեաֆնը դամած
չորս ցից կար վրան մարդ կապելու եւ ծեծելու հա-
մար, թէ՛ եւ գերիներն անբամ այն ցիցերուն չէին
կապեր: Աբօսանքներն ու խաղերն ալ պատմե՛մ
արդեօք: Արջեր կը սնուցանէր, որոց խոշորութիւ-
նը եւ կատաղութիւնը իրենիին կը հաւասարէր. եւ
երբ ժամանակ անցընել կուզէր՝ կը հրամայէր որ
անոնց մէկը իր առաջը բերեն, անունը տալով, վա-
սըն զի անոնց ամէն մէկուն անուն դրած էր: Մար-
դիկ կը ձգէր առաջինն՝ չէ՝ թէ ուտելու՝ այլ կընն-
լու համար. եւ այս խեղճերուն կտոր կտոր ըլլալը
տեսնելով կը զուարճանար եւ կը խնդար: Ս՛իշտ
իր սեղանը մարդկային արիւնով պըլըչկած էր: Պա-

տիւ եւ աստիճան չունեցող քրիստոնեայնեւորն պա-
տիժը կրակն էր . եւ հրաման ալ ըրած էր որ դաւ
տապարտեալները կամայ կամաց այրին : Յիցի կա-
պելէն ետքը քիչ մը կրակ կը վառէին . որով ոտ-
քերնուն տակը կայրէին . ետքը վառած ջահեր կը մո-
տեցընէին անոնց ամէն մէկ անդամներուն : Այս չար-
շարանքներուս միջոցին երեսնին ջուր կը նետէին . մէջ
ընդ մէջ ջուր ալ կը խմցընէին . որպէս զի սաստիկ
տաքութեան պատճառած ծարաւէն շուտ մը չմեռ-
նին . ըսոյց այս միջոցաւ ալ մեռնելին միայն քոնի
մի րոպէ կրնային ուշացընել . Արակը անոնց բոլոր մար-
մինը այրելէն ետքը երբ որ փորձութեք ալ կը բը-
ռնկցընէր , այն ատենը մեծ կրակ մը կը վառէին
եւ հոն կը նետէին : Ատքը ոսկորնին կը սըղկէին
փոշի կընէին , եւ կամ ծովը կամ գետը կը թա-
փէին* :

Ի՛նչ . Ասկէց զատ , քրիստոնեայնեւոր չարչա-
րելով սովորած գիտութիւնը իր ամէն հպատակնե-
րուն վրայ ալ 'ի դործ կը դնէր : Ա. քսոր , բանտ ,
եւ մետաղ եւ ասոնց պէս թեթեւ պատիժները
կը մերժէր : ամեն յանցանք կրակի եւ խաչի եւ
պատառիչ գաղաններու առաջ ձգուելու արժանի էր
իր առաջը : Իր պաշտականները եւ սպասաւորնե-

* Այս վերջին անդամութեան պատճառն էր՝ որ
քրիստոնեայնեւոր չառնէն և յարկանօք չպահէն .
ասիկայ հալածիչներուն շատը յայտնի զոուցեցին :
Սրբոց մասանց յարգութիւնը այն ատենէն առաջ
է *

քը նիղակով կը պատժէր . մէկուն միայն գլխը
կտրելը անոր շնորհ մը ընել սեպուած էր . մեղս
մահուան մը արժանանալու համար պէտք էր որ
պետութեան մեծ ծառայութիւն մը ըրած ըլլայ .
Ինչ որ ըսեմ նէ՝ հրաժներուն բազմաթիւ ոչինչ
են : Ո՛չ պերճախօսութիւն , ո՛չ փաստաբան , ի-
րաւագէտները ամէն ալ կամ արքորուած կամ մե-
ռած . գրագիտութիւնը վտանգաւոր արուեստնե-
րուն կարգը սեպուած էր . եւ դրագիտու-
թեան պարագոյնները հասարակաց անդորրու-
թեան թշնամի եւ խռովարար կը համարուէ-
ին : Վատաւորները ամէն բանի համարձակելու
եւ ամէն բան ընելու անսանձ ազատութենէն
զատ օրէնք չէին ճանշնար . տղէտ եւ կարդալ
չգիտցող դատաւորներ կը խրճուէին գաւառները , եւ
անոնց օգնական ալ չէր տրուէր :

ԼՈՂԱՅԻՆ

ԴԵՍՏԻՆԵԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ժ. Լ. Այս ամէն նկատմամբ՝ ազգային դաս-
տիարակութեան մինչեւ հիմայ անհոգութեամբ պա-
կաս մնացած ճիւղերը ընցընելը եւ աւելորդը յա-
պաւելը կարեւորագոյն դործ մը կը սեպելք չէ՝ թէ
միայն մենք, այլ եւ ամէն ուղղախորհ անձինք։ Ասե-
նական կամ նախակրթական դպրոցներուն մէջ պարզ
սկզբունքներէն զատ՝ քրիստոնէական վարդապետու-
թիւն եւ բարոյական խրատներ, եւ այս խրատնե-
րուս համեմատ վարուելուն վրայ հսկողութիւն, եւ
ուսմանց մէջ յառաջադէմ եղողներուն պէս՝ ընտիր
վարքով յառաջագէմ եղողներուն ալ վարձք կամ
դո՛նէ հրապարակաւ դովնատ տրուիլ։ Այսպիսի
ընտիր վարքերուն կարգը սեպուելու են առաւօտնե-
րը կանուխ եկեղեցի գալէն զատ՝ որ աստուածասի-
րութեան եւ կրօնասիրութեան նշանակ մըն է, ու-
րիշէ կրած մնասուն անտրտունջ համբերելը. իրեն
տկար կամ վտանգեալ ընկերին իր փոքր կարողու-
թեանը չափ օգնութեան հասնելը. իր ձեռքէն ե-
կածին չափ ուրիշին բարի խրատ տալը. իրեն գէ-
շութիւն ընողին փոխաբէն աղէկութիւն ընելը. եւ
այլն։ Այսպիսի բաները փոքր աղայոց վրայ վար-

ճատրելը՝ անոնց մատղաշ հասակէն առաքինութեան մէջ անոնք վարժել է : Տղայութեան ժամանակին իրենց վարժապետէն վարձք կամ Կովետտ առնելու համար առաքինի դորձոց կը հետեւին . զիւրին է ետըը անոնց սոփրեցընելը թէ մարդոց տուած վարձքը ո՛չ ինչ է . եւ շատ անգամ վարձուց արժանի բարի դորձքեր կրլան որ վարձք տալու մարդո՛ւ չկընար տեսնել . այսպիսի դորձքերուն բուն վայճահաւորցը Ըստուած է , որ չէ՛ թէ միայն դորձածները՝ նլլ եւ մտքէն անցուցածն ու գործել ուզածն անգամ կը տեսնէ . եւ աշէկութիւն մը բնելու եռանդուն փափաք ունեցող մը՝ ուզածն բնելու ուժը չօգտէ ալ նէ՛ իրօք ըրածի պէս վարձք կառնէ Ըստուծմէ :

Հայերէն գրարար լեզուին քերականութիւնը հաստատ մնալու է դպրատանց մէջ . Ոմանք եւրօպացիներուն լատին լեզուին ուսմանը համար ըրած գանդատը լսելով կամ կարդալով , որ այն լեզուին հետեւելու ժամանակը կորսուած՝ եւ աշխատութիւնը անօգուտ կը սեպեն , եւ նախակրթական դպրատուններէն դուրս հանած եւ անունը մեռեալ լեզու գրած են , կը կարծեն թէ հայերէն գրաբարին համար այ՛ նոյնը կրնան ըսել : Զգիտեն որ՝ քանի՛ որ հայերէն աշխատհարար լեզուն կայ՝ գրարարը մեռած չէ՛ այլա՛յնրպած է , եւ գրարարը մեռած է՝ թաղելու է ըսողէն կրնայ վախցուիլ . չօլլայ որ իր մէկ բարեկամն ալ ամէն ատենուան սօփորակն հանդերձովը չտեսնէ՝ ուրիշ կերպ հապուած տեսնէ նէ , ասիկայ մօտեր է , ասկէց խեր չկայ ըսելով մարդը ողջ ողջ թաղելու ելլէ : Եւ յիշախ՝ գրաբարին հաշի-

լսելուն տեղը աշխարհաբարը հասցաւ ըսէ . գրաբարարին հրէ-ց ըսելուն տեղը աշխարհաբարը հրէ-ց ըսէ նէ , գրաբարը ի՞նչպէս մեռած սեպելու է . մի՛ թէ գրաբարին հոգին է- վանկը կամ « գիրն է : Այսպիսի բաները՝ օտար ազգաց գաղափարները յարմարիլը կամ չյարմարիլը շնայելով մեր ազգին վրայ բերելէն , զատ ուրիշ բան չէ : Արաբար սովորելուն օգուտը կրկին է . երկուքն ալ մեծ : Ա՛յ էկը որ աշխարհաբար լեզուն որ մինչեւ հիմայ կանոն չունի , կանոնի մը ներքի բերելը կը դիւրացնէ . եւ այսպիսի կանոն մը՝ գրաբար չդիտցողը չկրնար տալ : Արկորդ օգուտն է՝ գրաբար դրքերը կարդալով՝ թէ կը-րօնական եւ թէ՛ ուրիշ բաներու վրայօք զուտ հայկական տեղեկութիւն ունենալ :

Վերահանութենէն ետքը ճարտասանութեան ժամանակ անցնելը՝ ըստ մեզ՝ պարագայ բան է : Ուսանաւոր շինելը մէկդի առնելով , որ չէ՛ թէ ճարտասանութեան այլ բանատեղծութեան կը վերաբերի , բուն ճարտասանութիւնը երկու բանի վրայ կը կայանայ . գիր-ը եւ այն դիւտը արտայայտելու յե- : Այլուտը արուեստի տակ չմտնէր . մարդոյս բանական եւ խորհուն մտաց ինքնաբերական արդիւնքն է : Բանը կը մնայ զրուցուածքը ձեւի բերելը : Այս ձեւերէն ոմանք որ բառերուն շարքերուն վրայ կը կայանան՝ քերականութեան կը վերաբերին . իսկ ուրիշները որ խօսելիքին միտքը կարգադրելու վրայ կը կայանան՝ տրալանութեան գործ են . եւ այս երկուքին վերաբերեալը իրեց տալով , եւ խորհելու արդիւնքն ալ բանական կարողութեան ձգելով՝ ճարտասանութեան

քան չմար : Ասիկայ իմ կարծիքս է . ուրիշներուն ուրիշ կերպ կարծելուն ալ չեմ հակառակիր :

Ճարտասանութիւն թէ՛ ըլլայ թէ՛ չըլլայ դըպրատանց մէջ՝ տրամաբանութիւնը հարկաւոր է : Թէ որ ազգային դաստիարակութեան [հոգը վրան առննող բնութեան խորհուրդը ձեռնհաս կրնայ ըլլալ նէ՝ ազգին մեծ ազէկութիւնն մը բրած կըլլայ տրամաբանութիւն չգիտցողներուն գիրք յօրինելը արգիւելով . մանաւանդ մէկը իր չգիտցած բանին վրայ գրուած մը յօրինէ նէ՝ անոր տպագրութիւնը կամ գոնէ հրատարակումը արգիւնելով :

Ահա՛ իմ կողմանէս ալ ազգային դաստիարակութեան վրայ խօսելիքս այսքան է : Անհմուտ զբիւններէ վիժած դրոց կամ անտրակաց վրայ ալ քանի՛ որ առիթը պատահի նէ կը խօսիմք :

Վ Ե Ր Ջ

ՍԵՒՏԻՆ ՊԵՏԻՐ ՌԻԹԻԻՆԸ

Քանեքուն դարձուածքէն դատաւորին սիրտը վախ մտաւ . եւ ամիրապետին հարցմանը պատասխանեց թէ վաճառականը քսակն իրենն ըլլալուն երգում ընաւ .

Ամիրապետը Դալում պէկին դաւնալով ըսաւ որոտաձայն մարբառով . սուտ երգում ալ ըրեր ես , հա՞ , Ա՛ յաճառականը երեսին քսյնը նետեր էր եւ կը դողար .

ճ'որը հատնելով ըսաւ . ո՛ւր Ըստուած իմ : Ս՛ եծ եպարքոսը սուտ չեմ ուզեր հանել . հիրաւի անոր խօսքը հաւատալու արժանի է . բայց . սակայն . . . գուցէ . . . տեսնուած է որ . . . մարդ երեսմէ կը խաբուի : Ա՛հ , խորամանկ Սաիտ . թէ որ հոս ըլլար հիմայ՝ հաղար թուման կուտայի . պէտք էր որ իր յանցանքը խոստովանէր :

Ամիրապետը դատաւորին հարցուց թէ Սաիտին համար ի՞նչ հրաժան ըլիր . հիմայ Սաիտ ո՞ր կը գտնուի :

Դատաւորը թոթովելով ըսաւ . օրէնքին համեմատ պարտք սեպկեցի ինծի որ մէկ անբնակ կղզի մը մշտնջենաւոր աքսորի դատապարտեմ :

Ինչ՞ հայրը լալով եւ հեծկրկտալով վա՛խ Սաիտ ըսաւ . իմ խեղճ Սաիտ :

Բայց Դալում ամէնէն աւելի իր ձայնը բարձրացրեցելով՝ անտեղի յուսահատութեան շարժումով մը կըսէր . այ՛ . հաղար թուման . տասն հաղար ալ կու-

տամ որ Սաիտ հոս գտնուի :

Եւն ատենը ամիրապետը ըսաւ . ելի՛ր ուրեմն Սաիտ , դուրս ելի՛ր . ժամանակն է որ դաս եւ դատախաղներդ խայտառակես :

Եւս ձայնովս պատանիին դուրս ելելը վաճառականն ու դատաւորն որ տեսան՝ ապշութենէն պաշտան քար կտրեցան . որպէս թէ մէկ ճիւղ մը կամ ահագին հրէշ մը ելած ըլլար դէմերին : Ընտրած աչքերնին մէկ մը մէկ զին մէկ մը մէկալ զին կը դարձնէին . խօսել կուզէին . եւ բերաններնուն անյօդ եւ աննշան ձայներ կելլէին : Այնքապէս գետինն ինկան ծունկի վրայ . եւ ճակատին գետինին զարկին : Բայց թագաւորը անողորբիւ խնուութեամբ հարցիւորձը կը շարունակէր :

Գալու՛մ , Սաիտը զիմացդ է : քեզնէ՞ բան գողցա՞ւ :

[Թշուառակտնը գոչեց . չէ՛ չէ՛ . կաղաչեմ . թողութիւն ըրէ :

Դատաւորին դարձաւ ըսաւ . դատաւոր , հիմայ էր որ օրէնքը վկայ կը բերէիր : Օրէնքը կը հրամայէ որ ամբաստանեալները մօիկ ըլլուն , ո՞վ կըլլայ նէ ըլլայ . եւ որկէ՛ց որ ամբաստանուի նէ չնայուի : Կը հրամայէ առաւելապէս , որ միայն յանցաւորը դատապարտուի : Սաիտին յանցաւոր ըլլալուն ի՞նչ ապացոյց ունեցար :

Դատաւորն ըսաւ . մինակ՛ի պլում պէկին վկայութիւնը : Եւ որովհետեւ երեւելի անձ մըն է տօնիկայ , եւ միայն ասոր վկայութիւնը բաւական սեպեցի :

Ամիրապետը սրտմտութեան ազնիւ կերպով մը
ըսաւ . ես քեզ անոր համար դատաւոր ըրի եւ ամե-
նէն վեր դրի , որ միայն երեւելի անձերուն ըսածը
մտիկ ընես : Վեց տասն տարի մէկ անընակ կըզի մը
աքսոր երթալու կը դատաւարեամ , Հոն աղէկ մը
խորհրդածէ՛ եւ մտածէ՛ արդարութեան էութեանը
վրայ եւ անիկայ գործանելու յանձնառու եղողներուն
պարտականութիւններուն վրայ :

Ետքը վաճառականին դառնալով ըսաւ : Դուն
ալ թշուառական . ցած եւ անարգ մարդ . որ մահ-
ուան դուռը հառածներուն օգնութիւն կընես չէ՛ թէ
ցաւակցելով , այլ անոնք բեղի գերի ընելու համար ,
դուն հիմայ տասն հազար թուման կը խոստանայիր
թէ որ Սիստ երեւան գալով վկայութիւն տա-
լու կարող ըլլար . հիմայ այն գումարը սիստի
վճարես :

Վալում արդէն սրտին մէջէն ուրախութիւն մը
կըզգար . այս ձախորդ դատէն այդքանով ազատե-
լուն վրայ , եւ ամիրապետին առաջը գետինն իյնա-
լով՝ անոր ներողամտութենէն շնորհակալ ըլլալու յը-
րայ էր . երբ ամիրապետը խօսքը շարունակելու առաւ
եւ ըսաւ . անկէց զատ՝ եւ հարիւր ոսկիի համար
սուտ երդում ընելուդ պատիժ , պալատէն դուրս չե-
լած օռքերուդ հարիւր բիր զարնուի : Վալում պէկ
այս որ լսեց՝ երեսին ջիշերը զարհուրելի կերպով
բաշուեցան : Ամիրապետը շարունակելով ըսաւ . ա-
մէնը այս չէ՛ , Սիստին ընտրութեանը կը յանձնեմ .
կուգէ՛ խանութը ամբողջ մէջի ապրանքներովք իրեն
առնէ , եւ քեզ ալ եսնութիւն բեռնակիրը ընէ :

կուղէ քովդ կեցած ամէն մէկ օրուան համար մէկ մէկ առաջնիկէ ոսկի առնէ :

Աղին տէր, դռնեց Սաիտ, թող տուր սա անզգամը . նս անկէց բան չեմ ուզեր :

Չէ, բաւ Հարուն . կենդանի է տէր, կուղեմ որ այս մարդուն ազատութեան պատճառով ի՞նչ շահէ որ զրկուեցար նէ՛ ասիկայ անոնք վճարէ . եւ որովհետեւ դուն բան մը չես ուզեր . ես քու կողմէդ կորոշեմ որ քովդ կեցած ամէն մէկ օրուան համար տասնական առաջնիկէ ոսկի տայ . եւ հիմայ քու դործդ միայն այն է՝ որ այդ ճիւղին քով կեցած օրերդ հաշուես : Ասկայ սէրն էր որ այդ մարդուն շարագործութեանը պատճառ եղաւ . պատիժն ալ ռուկիննրը կորսնցսնելը թող լըլայ : Այս բաւ . եւ մէկ ակնարկութիւն մը ընելուն պէս սպասաւորները դատաւորն ու վաճառականը դուրս հանեցին . ներկայ բազմութիւնը աւոնց ետեւէն ետեւ չկըլ տուար :

Այն ատենը Հարուն Սաիտն ու անոր հայրը Պէնէզարը պալատին մէկ անկիւնը առանձին մէկ սենեակ մը տտրաւ . եւ այն տեղ ինքն ուզեց Պէնէզարին պատմել թէ ի՞նչպէս եւ ի՞նչ արտաքոյ կարգի գէպքով ճանչցեր էր Սաիտին կարիճութիւնը եւ ճարպիկութիւնը եւ հաւատարմութիւնը : Պէնէզար այս պատմութիւնը լսելով ուրախութեանէն աչքէն արցունք կուգար . եւ պատմութիւնը մէջ ընդ մէջ կը ընդհատէր միայն վաճառականին ոտքին զարնուած բիրերուն ձայնովը . եւ անոր լալու ցաւադին աղաղակովը :

Ամբի ապետը Պէնէզարին առաջարկեց որ
բնակութիւնը Պաղտատ հաստատէ . անոր ալ փա-
փաքը այս ըլլալով մէծ սիրով ընդունեց : Իր վեր-
ջին տարիքները միակ մնալը իրեն մեծ ցաւ տուեր
էր . ուստի իր սիրելի զաւկէն զատուիլ չէր ու-
զեր , որ իր պարծանքը եւ մխիթարութիւնն ոււ-
րախութիւնն էր :

Ենկէց ետքը Սիտ մեծ իշխանի մը պէս ապ-
րեցաւ ամիրապետին երախտադիտութենէն ընդու-
նած պալատին մէջ . իր թագաւորին սիրելի եւ ամէ-
նուն յարկելի էր . եւ իրեն սեղանակից ունէր Նոյն
խոյն ամիրապետին եղբայրնիւր եւ մեծ կոյարքոսին տը-
ղան : Էնգութիւնը եւ աղնուական բարբը եւ առա-
տաձեւութիւնը իրեն Նախանձողներ չէին թողուցած .
վստն զի մեծնալուն առաջին օրերը Նախանձողներ
ալ ունեցեր էր : Եթանձը պատաղի՞ծ (սարմաշըն)
կը նմանի . բարձր ծառերու կը փաթտուի : Իր քա-
ղաքակիցներուն սիրելի եւ մեծարելի եղաւ . եւ եր-
կար ատեն Պաղտատցւոց մէջ հասարակաց խօսք մը
եղեր էր , որ իրենց բարեկամներուն համար Պէնէ-
զարին տղուն Սիտին բաղդն ու կտրիձութիւնը կը
մաղթէին :

Հոս ընկուցած է Հաուֆ . Սիտին պատ-
մութիւնը : Կալելի է որ այսպէս արտաքոյ կարգի եւ
բժժանքներու վըայ հիմնեալ պատմութիւններ մեր
այս Լորեակին անարժան սեպեն : Երայիկներուն
համար սա համառօտ զիտողութիւնը հոս գնել
պատշաճ կը դատուի , որ բանին մէջ սուղի եւ յա-
ւերժահարս՝ եւ զլիկնի փոխուած նաւու կայմ , եւ

պօղին միայն հասնա՞մ կերակուրներով ծովուն
 անդունդներէն կերակուր բերող ձուկ չըլլայ նէ՝
 պատմութիւնը ինքնին չըլլալու եւ հտանակու-
 թեան դէմ բան մը չէ՝. սակայն դէպքերուն աղ-
 խաղխումը այնպէս բան մըն է որ ասոր նման
 բաներուն մէջ Եստուածային ամենիմաստ կարգաւո-
 րութիւն մը նշմարել կուտայ : Ինքնին հնարաւոր
 եղած խել մը պատահմունքներու իրարու ետեւէ
 յաջորդելու կարգաւորեալ շարք մը , (ինչ պատ-
 մութեան մէջ կուզես նէ ըլլայ) , Եստուածային
 նախախնամութեան ներկայ գտնուելուն նշան մը
 նէ . լոկ զիպուածք մը՝ զարմանալի պատմութեանց
 շարք մը չկրնար յօրինել : Սիտքդ դե՛ր Յովսէփ
 դեղեցիկին պատմութիւնը զլխէ գլուխ :

Երեւելեան ազգերուն վառվռուուն երեւակա-
 յութիւնը այսպիսի բաները կենդանի երանդով
 ներկայացընելու համար աներեւոյթ եւ քերմարդ-
 կային ոգիներ ցուցուցէր է՝ որ յայտնի կեր-
 պով կը գործեն : Տառապելոյն ջերմեռանդ
 աղօթքը Սաիտին պատմութեանը մէջ այլա-
 բանութեամբ արծաթ սուլիչի փոխուեր . եւ Ես-
 տուծմէ ամէն մարդու տրուած պահապան հը-
 րեշաակը յաւերժահալսի կերպարանք է մտեր :
 Եւս է արեւելեան բէբէ հասալը անունով հըռ-
 չակուած կեղծ պատմութիւններուն բուն հո-
 գին : Դիտեմք որ երբեմն այսպիսի պատմու-
 թիւններուն մէջ բոլոր հաւանականութեան դէմ
 պարագայներ կը դռնուին . ինչպէս է հաջոր
 մէկ բէբէներուն մէկ պատմութեանը մէջ մէկ

երեսը տապկած ձուկերուն խօսիլը : Եւ այլն :
 Իայց առոնց ամէնուն ալ նպատակը՝ Լստուա-
 ծալին նախախնամութեան հրաշալի գործքերը
 կենդանի գունդով մը նկարագրելն է : Լսկէց
 ետքը մեր Լոյս-ակին մէջն ալ երբեմն այսպի-
 սի պատմութիւններ տեսնուի նէ՝ կը խնդրեմք որ
 այն պատմութիւններուն տակ ծածկուած բարո-
 յական իմաստին նայուի : որուն մէնք ալ կօգնեմք
 իւրաքանչիւր պատմութեանց վերջը՝ թէ որ պէտք
 ըլլայ նէ՝ նշանակելով :

Վ Ե Ր Ջ

Մ ՈՒՔ ՊԵՆՏԵՆՏ

Սախտին պատմութիւնը մեր ընթերցողներուն հաճոյ երեւիլը տեսնելով՝ այն պատմութիւնը շինող Հաւֆ գերմանացիին մէկ ուրիշ պատմութիւնն ալ անոնց կը նուիրեմք՝ ի զուարճութիւն : Շանապարհորդները Երաբխայի անապատը ցերեկը ճամբայ ընելէն ետքը իրիկուան դէմ օթեւան մը իջան եւ կերակուրնին կերան նէ՝ մէջերնուն մէկը Միւլէյ անուն այս պատմութիւնս ըրած կը ձեւացընէ հանձարաւոր հեղինակը :

Պշտիկ տղայութեանս ատենը Նիկիա (չինիզնիք) քաղաքը արտառուց մէկը կար, որ Սուգ Կաճաճ (Ճիւճէ) ըսելով կը ձանչցուէր. գիտես թէ տակաւին աչքիս առաջն է իր ծաղըեղի կերպարանքովը : Լէյիլաւի՝ ասոր կերպարանքովը մարդ ուրիշ տեղ չէր գտնուեր : Բայց կարծեմ անոր կերպարանքը իմ երեւակայութեանս մէջ խորունկ տպաւորողը այն եղաւ, որ օր մը անոր պատճառովը հօրմէս աղէկ ծեծ մը կերայ :

Ըստ գաճաճ Սուքը բաւական ծեր էր՝ բայց կարգուած չէր. ես ասիկայ ճանչցած ատենս հազիւ երեք ու կէս ոտնաչափ հասակ ունէր : Ըռաւելապէս անօրինակ բան մը կար վրան : Սարմինը նիհար եւ տկար մնացեր էր, աճում չէր առած. բայց պտոր հակառակ գլուխը մէծ եւ սարսափեղի աճում մը տուած էր, եւ ուսերէն վեր ելելով գիտես թէ

Իր ժանրութիւնովը ուստի կը ճշգրտուի . պարզապէս
սիւնակի մը վրայ մեծ պսակ մը դրուածի պէս .
կամ աւելի յարմար օրինակ մը տամ որ չափէն ա-
ւելի ազնիւ ալ չըլլայ . բարակ ձիւղի մը ծայր ան-
ցուցած մեծ կիտրոնի (աղաճ խալովունի) պէս . Դա-
ճաճ Սուրբ Իրմարմնովը եւ գլխովը մէկէն աղոց խաղ-
ցած եւ ալիւլի ըսած խաղալիքը կը նմանէր :

Սինակ կը կենար տունը , եւ իր կերակորն ինք
կեփէր : Ուստի քաղաքացիք ալ չէին գիտէր շատ
անգամ , ո՞ղջ է թէ՛ մեռած . վասն զի միայն ամիսը
անգամ մը կէս օրուան ժամանակ դուրս կելլէր ա-
նանկ ատեններ՝ որ դուրսերը մարդ չէր գտնուեր ,
սառաիկ տաքութենէն փախչելով : Երբեմն ալ , բայց
քիչ ժամանակ՝ տանը պատշգամբին վրայ պըտըտիլը
կը տեսնուէր . պատշգամբին սիւնակները հասակը
բոլոր կը ծածկէին . եւ փողոցէն նայողները մինակ
անմարմին գլուխ մը տանիսին եզերքը պտըտածի պէս
կը տեսնէին :

Ընկերներս աւ ես՝ բաւական անզգամ էինք .
միշտ սատանութիւն մը՝ եւ ուրիշները ծաղրելու եւ
ժողովին խնդալու բան մը կը մտածէինք : Ուստի
բանի՝ որ գաճաճ Սուրբ դուրս ելլէր՝ մեզի ուրա-
խութեան օր մըն էր :

Ելլելու համար յատկացած օրը կերթայինք
տանն առաջը կը շարուէինք , Էւ դուրս ելլելուն
կըսպասէինք : Դուռը կը բացուէր , եւ այն մեծ
դուռը՝ վրան ալ մեծ դռնովի պէս փաթտոց մը ան-
ցած՝ մէկ մը դուրս կելլէր կերեւէր . աջ ու ձախ
ոյն կը գիտէր . թէ ի՞նչ կայ չկայ . ետքը փոքրիկ

մարմինն ալ դրանը սեմէն դուրս կը կոխէր։ Այն
ատենը գաճաճ Սուքը իր ամէն փառքովը զիմացնիս
կերեւէր, կռնակը պզտիկ ու մաշած վերարկու մը.
լայն վարտիքին մէջ սրունքն անյայտ եղած. մէջքն ու
փորը լայն դուրսով պատած. եւ կուշտը մէկ խոշոր
դաշոյն (խանչէր) մը։ Վերջապէս ճամբայ ընելու
կըսկէր, և մեր ծիծաղը օդը կը թնդացընէր.
գըլերն ու փակեցը վեր կը նետէինք. եւ այն փոր-
քիկ մարդուն բոլորտիքը խենթի պէս կը ցաթկըրտե-
ինք։ Եւ այն անկէպ ծանրութեամբ մը աջ եւ ձախ
դառնալով մեզ կը բարեւէր. եւ ծանր ծանր քաշե-
լով փողոցն 'ի վար կիջնար. մուճակները չկորսըն-
ցընելու համար ոտքերը գետինը քրտրտրու ստիպ-
ուած էր. որ պէտք եղածին երկուքին չափ կային։
Սենք ալ որքան որ ձայններէս օգտէր նե, բայց
եղանակը երաժշտական զարկի (թէմպօյի) յարմար-
ցընելով՝ հաճաճ Սուք, հաճաճ Սուք ըսելով ետեւէն կեր-
թայինք։ Երբեմն ալ ջատուկ անոր վրայ շինած մէկ
ժաղրական երգ մը ունէինք, անիկայ կը կանչէինք.
որուն միտքը սաւոր մօտ բան մըն էր։

Պարոն Սուք, պարոն Սուք. հոն հոն։

Իր տունէն հլաւ դուրս, զուարճութիւն կը մուրս.

Օհնք զըդում մը ձեզի կուտայ, հոն, հոն.

Ղլխուն վրայ է իր դդումը.

Իռնէ, րռնէ, բռնէ՝ ուրեմն.

Սա պզտիկ պզտիկ մըժղուկը։

Եւս կատակները արդէն չատ անգամ կը ընենք.

էինք . եւ յանցանքս ինչ պահամ . իսկ ճ' Ս' ուրբին ա-
մենէն աւելի խաղ մանեցընողը ես էի : Ատենէն կը
պօռայի թէ՛ վարտիքդ կիսնայ կօր . վերաբերին բը-
ղանցէն կը բռնէի կը քաշէի . թուղթի կտոր կը
ճամէի եւ փաթտոցին վրայ կը թուքնէի : () ր մը
այնպէս մը կարգին բերի որ՝ հագած մուճակին կը-
րունկին վրայ ոտքս դրի , խեղճը քըթին բերնին վը-
րայ դետինն ինկաւ : Առջի բերանը ասոր վրայ խըն-
դալնիս աւելցաւ . բայց ետքը նայեցայ տեսայ որ
գաճաճ Ս' ուրբը ոտք ելաւ նէ ետ դարձաւ . դէպ 'ի
մեր տունն երթալ սկսաւ : Հօրս խստութիւնը գի-
տէի . ամէն ըրածներուս վերջը ուր կայանալիքը
հասկըցայ : Այսու ամենայնիւ կամացուկ մը զրանն
ետին անցայ պահուեցայ . եւ անկէց տեսայ գա-
ճաճ Ս' ուրբին դուրս ելլելը , որուն հետ հայրս ալ
պատուոյ համար մինչեւ դուռը ներկայացած էր , եւ
յարգութեամբ ձեռքէն բռնած՝ քաղաքավարական խօս-
քերով ներում կը խնդրէր :

Այս ամէն քաղաքավարական ձեւերը ինծի հա-
մար աղէկ գուշակութիւններ չէին . եւ ըրածիս հե-
տեւութիւններուն վրայ մտածելու վրայ էի : Որքան
կրցայ նէ երկար ատին պահուած տեղս կեցայ .
բայց վերջապէս անօթութիւնը՝ որկէց ծեծէն ա-
ւելի կը վախնայի , զիս անկէց դուրս հանեց . եւ ա-
մըջնալուս առաջս նայելով զիս դատելու պատրաստը-
ուած հօրս ներկայացայ :

Անիկայ խստութեամբ եւ խոժոռ գէմքով մը
ինծի ըսաւ , չար տղայ . դուն բարի Ս' ուրբը վշտա-
ցուցեր ես . հոս եկո՛ւր . այդ մարդուն պատմու-

Թիւնն ընեմ քեզի. եւ աղէկ համադուած եմ որ՝ Թէ որ անոր պատահած դէպքերը գիտնաս նէ մէկ մըն աչ անիկայ ծաղրելու չես համարձակիր :

Բայց պատմելիքս մտքիդ մէջ աղէկ մը տպաւորուելու համար՝ առաջ եւ ետքը քու սովորական ծեծդ ուտելու ես :

Սովորական ըսածը՝ գաւազանի քսան եւ հինգ հարուած էր, որն որ հօրմէս կընդունէի յանցանք մը գործած ատենս, եւ հայրս աչ ճիշդ կը համրէր եւ մէկ հատ մըն աչ պակաս շէր ընէր. որպէս Թէ հանրածը ոսկի ըլլար : Եւն օրուան ծեծը ուրիշ օրերէն աւելի սաստիկ եղաւ :

Եւնակիս վըայ երբ որ քսան եւ հինգերորդ հարուածն աչ իր ցաւը տպաւորեց՝ հայրս ըսաւ. աղէկ մտիկ ըրէ՛, եւ դաճաճ՝ Ս՝ ուքին պատմութիւնը տալպէս սկսաւ ընել :

Հարմարեցի :

ՄԵՂՈՒՒՆ ՊԵՏԵՍԻԵՆ

ՄԵՂՈՒՆ անուն ծանօթ պարբերականը իր ուղած մեղրը ժողովելու՝ ծաղիկները կարծեսմ հասցուցեր է որ մեր Երեսփին վրայ ալ նստիլ ուղեր է։ Սալբանդեանցի հէկ նախին լրայ գիտողութիւնները րած էինք 87 թուոյն մէջ. Մեղուն իր 124 թուոյն մէջ այն գիտողութիւններուն պատասխան տալը նոյն իսկ Սալբանդեանցին ձգելէն ետքը՝ որ անոր իրաւունքին դպած չըլլայ, քանի մը բան ալ ինք գրելու կելէ։ Ի՞նչ կը գրէ. որովհետեւ գրելիքը մեր գրածին պատասխան չէ. յայտնի է որ անձնապէս մեր վրայ պիտի գրէ. գրածն ալ այն է։ Եւ թէպէտ յօդուածին մէջ տեղ մը կըսէ որ Սալբանդեանցին յիշեալ նամակին ամէն մէկ տողին եւ ամէն մէկ բառին պատասխանատու է, բայց խօսքին վրայ հաստատ չկենար. պատասխանատու թիւնը դարձեալ անոր վրայ կը թողու։ ՄԵՂՈՒՆ է, պղտըտիկ անասնիկ մը. ծանր բեռի չգար. մեղադրելու չէ։

Եւ զիս ցուցընելու ելած չըլլալով անձնական բաներու պատասխան տալու հոգ չէի ընել. բայց մեր վրայ գտած պակասութիւնները այնպէս բաներ են որ հարկ է խօսիլ։ Եւ ամէն պակասութիւնն իսկ ա՛յ խօսքին մէջ բովանդակիւ է։

«**Պ.** Ամուսնեան կը փախքի որ ազգին
« մէջ ինք միայն ճանչցըվի գիտուն, իմաստուն,
« պերճիմաստ, աստուածաբան, փիլիսոփայ եւ այլն։

“ Այնքապէս ինք միայն երեւայ հոգւոյ ամենայն
 “ կատարելութիւններով լի, ինք միայն գովվի,
 “ հռչակվի եւ թերեւս պաշարվի ալ (կուռք ըլլալ
 “ ալ կուղծմ եղեր. թուհաֆ բան), Նսոր համար ո՛վ
 “ որ ազգին մէջ անուն կըստանայ, կը յարգուի ու կը
 “ սիրվի՝ անոր նախանձը կը զայրացընէ, եւ ալ այ-
 “ նուհետեւ առիթ մը կը բնտրուէ անոր վրայ յար-
 “ ձակելու, եւ եթէ բնաւ մէկ կերպով մը [չկրնայ
 “ յաղթել անոր՝ իսկոյն բողոքականութեան եւ ան-
 “ հաւատութեան մուր մը կը քսէ անոր վրայ. վասն
 “ զի այս զէնքը շատ զօրաւոր գտած է. եւ այս
 “ զէնքը ապահով միջոց մը՝ կոյր խղճահարներու
 “ սիրտն ամէն առան իր վրայ տաք պահելու: ”

Անոնք գրողը չկրնար ըսել թէ իմ նախանձա-
 իրեն դէմ ալ զայրացած է, եւ անոր վրայ յարձա-
 կելու առիթ բնտրուած եմ, եւ անոր մէկ կերպով
 մը չկրնալով յաղթել՝ (որովհետեւ) Քիլէսի պէս
 Ստիւքեան լիճը թաթխուելով անյաղթելի եղած է,
 եւ ոտքին կրունկն ալ անգամներ ի տեղեր պահուած
 է), անոր վրայ բողոքականութեան եւ անհաւատու-
 թեան մուր քըսեր եմ: Հինգ տարի է որ Սէդու-
 կը հրատարակուի. ամէն բանի վրայ կը խօսի. մենք
 ալ (չիւսիւր (՝ չիւսիւր սկսելով) հինգ տարու. կէս է
 որ կը գրեմք, իրեն համար այդպէս բան մը տեսնե՞ր
 է մի. մեզի եւ իր ընթերցողներուն իմացընէ: Այ-
 որովհետեւ այնպէս բան մը չկրնար ցուցընել՝ կե-
 րեւի որ ինքը ազգին մէջ անուն վաստակելու եւ
 յարգուելու եւ սիրուելու չափ գիտնականներուն
 կարգը չէ՝ անցած տակաւին, որ մեր նախանձուն

ներդործութիւններէն աղատ մնացեր է :

Այլ երոյգրեալ խօսքերէն անմիջապէս ետքը
վըսէ .

« Գ) . Չամուռճեան ձեռքը գրիչ առնելէն 'ի
« վեր չէ' եղած երբէք , սր մէկու մը հետ վէճ ու-
« նենայ ու այն անձը բողոքական կամ անհաւատ չը
« հռչակէ : »

Թէ որ այդպէս է նէ՝ աւելի ճիշդ կըլլար
ըսելը . Թէ Չամուռճեանը ձեռքը գրիչ առնելէն 'ի
վեր բողոքականութեան եւ անհաւատութեան նշան
վրան չտեսած մարդու մը հետ վէճ չէ՝ ունեցեր :
Այսին զի Հաւատացուիր Թէ մէկ մարդու համար լոկ
խօսքով բողոքական կամ անհաւատ ըսած անցած
ըլլամ . այլ նոյն իսկ անձին խօսքէն կամ գրածէն
այսպէս հետեւցուցած եմ . Երեսնայ Ս' եղուն այս իմ
բաժնասած մարդիկս արդարացընել , երբ նոյն իսկ
անոնք ալ չեն կրցած իրենք զիրենք արդարացընել .
(ո՞վ որ են նէ 'ի հարկէ Ս' եղուն անոնք պիտի գիտ-
նայ) . ահա՛ քաջութիւնը հոս է . այն մարդոց համար
գրածներս Թող մէջ բերէ . եւ ես ինչ կերպով որ
հաստատեր եմ նէ՝ ինքն ալ այն կերպով Թող ջրէ ,
եւ այն տարապարտ բամբասուած անձինքը պաշտպանէ .
անոնք ալ իրեն շնորհապարտ ընէ՝ զիս ալ , որ ա-
նոնց վրայ ունեցած կարծիքս կը փարատի . եւ ա-
յէկ մարդ մը աւելի ճանչցած կըլլամ Ս' եղունին
շնորհիւր : Իայց զինքը ասոր չեմ պարտաւորեր . ո-
րովհետեւ գիտեմ որ պարտաւորելս պարտաւ է . վա-
սըն զի 'առ անկարելին ո՛չ որ պարտաւորի : »

Այսպիսիներուն մէկը , Գ) . Կաշաճեմիսնցը ,

արդարացընելու լոկ կամք մը ունենալն ալ՝ ցուցուցած է որ անիկայ չպիտի կրնայ վրան բռնաճ ճորհն մաքրել, մինչեւ որ ինքն ալ չմորտի։ Պ. Վալբանդեանցին նոյն գրութիւն, այսինքն 119 թիւ մեղուին մէջ հրատարակուած նամակին ամէն մէկ տողին եւ ամէն մէկ բառին պատասխանատու եւ պաշտպան ըլլալ կը խոստանայ։

Վախապէս կը հարցունեմ թէ Պ. Մ. Շահ-բէկին հրաշափառ խայտառակութիւն յօդուածին ալ նոյնպէս ամէն մէկ տողին եւ ամէն մէկ բառին պատասխանատու եւ պաշտպան կենալու յանձնառու կըլլայ՝ մի, որ այն ալ Սեղուին մէջ տպած էր, եւ մէք ալ պատասխանը գրեցինք Երեւակին 86 թիւն մէջ, խայտառակութեան փնտրելն խորագրով։ (եր. 49-59)։ (Ի)է որ պիտի պաշտպանէ եւ անոր համար պատասխանատուութիւնը վրան առած է նէ՝ ինչո՞ւ մինչեւ հիմա անոր վրայոք բան մը չգրեւէ՞ն զա՞՛մ երբ մէք ալ իրմէ ուղեցինք որ Երեւակին մէջ գրած պատասխաննիս ինքն ալ Սեղուին մէջ դնէ, չըսաւ թէ ես անոր պաշտպանն եմ, անոր դէմ գրուած բան չեմ հրատարակեր։ քու հրատարակածիդ ալ պատասխանը կը գրեմ, այլ յօժարութեամբ ընդունեց եւ հրատարակեց։ Ընկէց օրինաւոր չէ՞ր մի մակարեւելի թէ անոր դրածին համար ինքն անտարբեր է։ պատասխանատուութիւնը հեղինակին վրայ ձգելով ի՞նչ որ տան նէ կընդունի։ ինչպէս որ իր թերթին տպագրիչն ալ՝ ծանուցանելով թէ « հանգիսիս պարունակութեանը պատասխանատու չէ՛ տըպարանը », Սեղուին խմբագիրը ինչ որ իրեն տայ

նէ կը տպէ : Ա՛հա՛ ասոր համար էր որ ըսեր էինք
 թէ Սեդուին, խմբագիրը Նալբանդեանցին նամակին
 պատասխանատու չէ . եւ ասոր նշան մը կարծած
 էինք՝ նոյն նամակին վրայ ընթերցողոյ ուշադրու-
 թիւնը հրաւիրելը . որ ըսել չէ՝ թէ ի՞նչ որ գրէր է
 նէ հարցիկ հասարակէ՛ր ի՛նչ խախտէ՛ր համար, այլ քննեցէ՛ր եւ
 Գրքիցէ՛ր ըսել է . որով աղէկ կամ գէշ ըլլալուն պա-
 տասխանը ուրիշներուն կը ձգէ : Ասոնք այսպէս ը-
 լալով՝ պատասխանատուութիւնը իր վրան չա-
 ռած կարծելու իմ մէջ գովելի արդիւնքս չէ՛ . ո՛չ
 իրեն երգում ընել կիցնայ ասոր վրայ : Եւ ո՛չ ին-
 ծի փառք մը կաւելնայ : Սիւսն իրեն գործքե-
 րէն հետեւութիւն մը չկրնալ ըլլալիքէ սխալ ելլե-
 լուն պատճառը . ըսել է որ՝ ըրածը ըսածը չգիտեր .
 թող իրեն այս հանգամանացը փառք տայ . որ Սի-
 ւսն ըլլալէն զատ բնականօրէն ալ է եղեր . ամէն գոյն
 վրան կառնէ . եւ որ գոյնը իրեն սեփական կարծես
 նէ կը խաբուիս :

Հիմայ հասկըցանք որ [4] . Նալբանդեանցին
 պատասխանատու է . ըսցի հարցում մըն ալ հոս կը-
 նեմք . Նալբանդեան ըստին նկատմամբ է պատաս-
 խանատուութիւնը , թէ այս անունը կրող [4] . Սի-
 ւսայէլի՛ն վրայ մի , որ անգամ մը Ս . Շահբէկ ա-
 նունով հրատարակուող խաչատուրային հրատարակեց ,
 երկրորդ անգամ՝ այն 119 մեղուին մէջ տպուած նա-
 մակը գրեց . եւ անկէց առաջ ալ հրատարակուող յօդ-
 ուածներ հրատարակած էր , երբեմն Ս . Շահբէկ ,
 երբեմն Ս . Նալբանդեանց , եւ երբեմն կոմս Լա-
 մանուէլ անունով , գուցէ երբեմն Ղուկաս անունը

մըան առնողն ալ այս է, որուն Կալոյ Երբեմն երբեմն մեղուի թերթերուն միջոցով իր ընթերցողաց ականջին ալ հասցուցած ըլլալուն կը պարծի՝ Պ. Սըվաճեանը : Վիտէ՞ որ մարդուն առնունը կամ մականունը չէ՞ որ գրուած չիլ հրատարակէ եւ պաշտպանութեան կամ պատասխանատուութեան ընդունակ կըլլայ . այլ նոյն իսկ այն անունը կրող անձն է : Չգիտէ՞ որ նոյն է՝ Ս. Շահբեկը եւ Ս. Նալբանդեանը, որ ինքը արժանայաբար անձի մը քով ինծի ըսաւ, և ուրիշներէն ալ տուգեցի : Ի՞նչ որ ասոնք գիտէ նէ՞ խօսքէն այն կը հասկընամ որ ո՛չ հրաշափառ խոյրաբաններ . ո՛չ ուրիշ ո՛ր եւ իցէ անոր գրէն վիժածներուն, այլ միայն 119 երորդ մեղուին մէջ տպուած նամակին պատասխանատու եւ պաշտպան է : Ըսիկայ որքան անպատեհ բան մըն է նէ՞ իր ուղածն է եղիւր . թո՛ղ անանկ ըլլայ :

Սարեմն պատասխանատու եւ պաշտպան է նոյն նամակին այն խօսքին ալ՝ որով բնական օրէնքը՝ աստուածադիր ընելէն ետքը՝ ուրիշի իրաւունքին մօտենալը եւ ընկերական կամ ընտանեկան պայմաններուն դրժելը շատ անգամ եւ շատ դիպուածի մէջ բնական օրէնքէն շեղած կամ խոտորած մարդկային օրէնքէն կը լըսէ . եւ որովհետեւ այս օրէնքը տասնաբանեայ պատուիրանքին «մի՛ գողանաւ . մի՛ շնար . մի՛ ցանկաւ կնոջ ընկերի քոյ եւ մի՛ տան նորա եւ մի՛ ընչից նորա եւ մի՛ ամենայնի որ նորա իցեն», խօսքերն են, «կալեանդեանը այս օրէնքը բնական օրէնքէն խոտորած մարդկային օրէնք անուանելով

տասնարանեայ պատուիրանքին աստուածադիր օրէնք
ըլլալը որանալէն զատ՝ աստուածադիր օրինաց հա-
կառակ կամ անոնցմէ խոտորած կանուանէ . եւ ասով
Ս՝ ուսէս մարգարէն կըլլայ ստախօս մօլորիցուցիչ
մը : Ասոր ըսելիք ունի՞ մի մեղուն : Իր պատասխա-
նատու ըլլալովը իր վրան այնպէս մուր մը առնելը
ծա՛նր է իրեն . ըայց ի՞նչ ընենք . « որ մերձեւայ
'ի ձիւթ՝ պղծեսցի », ըսեր է սուրբ գիրքը . ձիւթու-
տիլ չուզէր նէ՛ ձիւթին կաթսայէն հեռու թող կե-
նայ :

Դարձեալ, պատասխանատու եղած կըլլայ այն
խօսքին ալ, որ Վալքանդեանցը իրեն հա՛նար ըսեր
էր թէ կրօնական ժողովքը վանցի Վօղոս վարդա-
պետը քահանայութենէն ժամանակաւոր կերպով լռե-
ցուցեր էր . ըայց մեղուն այն ժողովքին չըրածը
ըրեր է . քահանայութենէն իսպառ զրկեր է : Ան
ատենը ո՛ր կը մնայ դեկտ . ՁՅին հանած յայտա-
րարութիւնը . որուն մէջ սա խօսքը գրուած է . « Մի-
« ղու՛ն կը խոստովանի թէ եկեղեցական բարձր պաշ-
« տօնատարաց միայն կը վերաբերի վարդապետ մ'իր
« եկեղեցական կարգէն լուծել », : Ո՛ր կը մնայ յունվ-
Յին՝ կրօնական ժողովքին տուած գրաւոր յետս կո-
չումը , որով դարձեալ վանցի Վօղոս վարդապետը
դատապարտելու իշխանութիւն մը չունենալը կը
ճանչնայ . եւ նոյն իշխանութիւնը միայն կրօնական
ժողովքին վերաբերիլ կը խոստովանի :

Վաժակին ամէն մէկ տողին եւ ամէն մէկ բառին
պատասխանատուութիւնը առնելով մեղուն անխոհե-
մութիւն ըրեր է . (փոքրիկ միջատէ մը ի՞նչ լո՞ր-

հետութիւն կը յուսացուի) . եւ այս միայն ըսելով
դեկտ . 26ին յայտարարութիւնն ալ , յունվ . 3ին
յետս կոչումն ալ մէկէն աւրեր է . եւ հիմայ նոյն
վիճակին մէջ է կրօնական ժողովոյն նկատմամբ , ուր
որ էր դեկտ . 26էն առաջ . այսինքն՝ ազգային ժո-
ղովքի մը դէմ առանձին ժողովքի գլուխ , եւ ազ-
գին մէջ հերձիք եւ երկպառակութիւն ձգող : Սեղ-
ուն խմբագրին դէմ շարժումն ալ մինչեւ
այսքանս ըսել տուաւ . իրաւունք ունի՞մ մի չունի՞մ
մի , դատելու համար մեր ընթերցողները թո՛ղ մեղուին
խմբագրին հարցունեն Վե ո՛չ ինձի :

Հակաճառական խօսքերնիս լըմնցաւ . բայց ը-
սելիքնիս բոլորովին չըլըմնցաւ . շնորհակալութեան
պարտք մըն ալ ունիմ իրեն հատուցանելու . եւ ի՞նչ
կողմէն զիս իրեն երախտապարտ ըրեր է նէ՛ հո ալ
իրմէ վար չմնալու համար ձեռքէս եկած աղէկութիւ-
նը պիտի ընեմ անոր . ի՛նչ ըլլալուն հետաքրքրե-
ղողը մինչեւ յաջորդ տետրակին հրատարակուելուն
ստղասելու է :

Ե Յ Լ Ե Կ Ե Յ Լ Վ

Երբեքէն անտէն : Եմերիկայի Պշտիտա դա-
ւառէն՝ Նիւ Եօքթի օրագրի մը կը գրեն որ Ելախ-
ուա ըսուած տեղը մէկ ընդարձակ այր մը գտնուեր
է , որուն պատին վրայ լատիներէն գիր կայ եղեր .
գիրը կարդացեր հասկըցեր են որ Պրկչին 1050 թը-
ուին տանիմարքացիներ գացեր են հոն , եւ Սարկոս
Բօլէսաս անուն քահանայ մը հետերնին գտնուելով
այս գիրը տնիկայ է գրեր պատին վրայ : Եսկէց կը
հասկըցուի որ ԺԱերորդ դարուն մէջ տանիմարքացի-
ները միայն մինչեւ Արէօնլանտ չեն գացեր . աւելի
դէպ 'ի հարաւ մինչեւ Պշտիտա գացեր են . Ատ-
րելի է որ մինչեւ Մէքսիքո (կամ ինչպէս սպանիա-
ցիները կըսեն՝ մէխիքօ) գացող եւրոպացիներն ալ
ասոնք եղած ըլլան , որոց համար մէքսիքոյի Սոն-
դէգուամա կայսրը Քօրդէզի կըսէր թէ անկէց չորս
հարիւր տարի մը առաջ ուրիշ եւրոպացիներ գացած
էին հոն :